

КУЛЬТУРОЛОГИЯ

Tarnavska S. V.,
Candidate of Historical Sciences,
Head of Sector on Source Study and Biographistics
of Department of History of Education,
V. O. Sukhomlynskyi State Scientific and Pedagogical Library of Ukraine

Kropocheva N. M.,
Researcher of Department of History of Education,
V. O. Sukhomlynskyi State Scientific and Pedagogical Library of Ukraine

Тарнавська Сніжана Вікторівна,
кандидат історичних наук,
завідувач сектору джерелознавства та біографістики
відділу історії освіти,
Державна науково-педагогічна бібліотека імені В. О. Сухомлинського

Кропочева Наталія Миколаївна,
науковий співробітник відділу історії освіти,
Державна науково-педагогічна бібліотека імені В. О. Сухомлинського

ARTISTIC ORIENTATIONS OF UKRAINIAN ART MOVEMENT IN EXISTENTIAL SOUNDING STORY OF I. BONDARCHUK (SOUND EXISTENTIAL NOVELS «THE CROSS PATHS»)

ХУДОЖНІ ОРІЄНТИРИ МИСТЕЦЬКОГО УКРАЇНСЬКОГО РУХУ В ЕКЗИСТЕНЦІЙНОМУ ЗВУЧАННІ ОПОВІДАнь І. БОДНАРЧУКА (ЗБІРКА «НА ПЕРЕХРЕСНИХ ШЛЯХАХ»)

Усе залежить від людських зінниць –
В широких відбивається епоха,
У звужених – збіговисько дрібниць.
Л. Костенко

Abstract: an attempt its interpretation of the special and specific meanings stories of I. Bodnarchuk in line with the formation of basic existential questions of identity. Historically described the causes and becoming Ukrainian Art Movement in Germany after the military camps for displaced persons; outlined the main directions of its activity. Thesis there is determined the theoretical and social factors that influenced the ideological separation wall. Analyzes internal and external semantic context lines short stories collection «The cross paths».

Keywords: Ukrainian Art Movement, Ivan Bodnarchuk, existence, boundary situation, story.

Анотація: зроблено спробу інтерпретації особливих та специфічних смислів новел І. Боднарчука в контексті європейського та національного екзистенціалізму. В історичній ретроспективі викладено причини виникнення та становлення Мистецького Українського руху (МУРу) в післявоєнній Німеччині в таборах для переміщених осіб; окреслено основні напрями його діяльності. Виокремлено теоретичні та соціальні чинники, що вплинули на ідейне розмежування МУРу. Проаналізовано внутрішній і зовнішній контексти змістового наповнення оповідань збірки «На перехресних шляхах».

Ключові слова: МУР, І. Боднарчук, екзистенція, «межова ситуація», оповідання.

Постановка проблеми. Останні десятиліття повертають нам імена, які були відчужені від духовного життя рідного народу пластами ідеологічних, політичних та інших нашарувань застарілих неістин, що відсторонили український соціум від багатогранного доробку особистостей, які самовіддано працювали на культурній, педагогічній та просвітницькій ниві за межами України. Одним з таких імен, що заслуговує на багатогранне вивчення і дослідження, є Іван Дмитрович Боднарчук, визначний педагог, письменник, громадський діяч української діаспори в Канаді. За більш як піввіку плідної творчої діяльності він опублікував понад сто науково-педагогічних праць, видав чотири підручники для учнів українських шкіл, ме-

тодичні посібники й рекомендації, якими й понині користуються вчителі й учні в різних країнах поселення українців.

Джерельна база наукової розвідки дає можливість репрезентувати доволі значний пласт публікацій, що умовно можна віднести до трьох груп.

Першу групу матеріалів складають праці загального характеру, в яких висвітлено соціально-економічне та політичне становище української спільноти, її місце й роль в соціально-економічній і політичній структурах країн Північної Америки [1; 9; 14].

До другої групи ввійшли праці вітчизняних науковців, в яких розкрито суспільно-політичні та соціально-культурні умови становлення педагогі-

чної, наукової, літературної та громадсько-просвітницької діяльності І. Боднарчука [14; 15; 17].

Третю групу становлять джерела інформаційного змісту, тобто стосуються наукових розвідок фахівців інформаційних установ, яким передано підручники, методичні посібники, твори епістолярного жанру, що стосуються багатогранної діяльності І. Боднарчука. Зокрема, колекцію з 17-и видань, до складу якої увійшли художні твори та шкільні підручники, було подаровано Державній науково-педагогічній бібліотеці імені В. О. Сухомлинського вдовою педагога – Емілією Боднарчук. Пізніше колекція поповнилася працями І. Боднарчука, подарованими іншими представниками української діаспори [10].

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Більшість наукових розвідок та літературних студій стосується педагогічної діяльності Івана Дмитровича, а саме внеску в удосконалення методичного та науково-дидактичного забезпечення рідномовної освіти української діаспори в Канаді, етапів становлення та зростання його професійного рівня: директор української школи ім. М. Грушевського в Торонто, інспектор рідних шкіл і курсів українознавства при релігійних громадах, установах і організаціях у провінції Онтаріо [13]. Літературна спадщина визначного діяча презентована поодинокими статтями представників української діаспори в Канаді та заходами, присвяченими ювілейним датам його життя та діяльності на історичній батьківщині.

Метою запропонованої статті є виявлення особливостей впливу Мистецького українського руху (МУРу) на становлення екзистенційної моделі написання оповідань І. Боднарчука, в основі якої – відображення загостреного суб'єктивного світобачення, переживань та емоцій, елементи якої знайшли своє відображення в збірці оповідань «На перехресних шляхах», яка вийшла в 1954 році у Вінніпезі (Канада).

Перші літературні твори І. Боднарчук почав писати ще на батьківщині, з яких деякі з'явилися в тодішній українській періодичній пресі – львівських часописах «Каменярі» та «Жіночий голос» [10]. Палкий прихильник новелістики В. Стефаніка, І. Боднарчук зазнав певного впливу стильової манери свого великого земляка. Юрій Кленовий, визначаючи особливості стилю прозаїка, переконував читачів: «Це в найвищій мірі патетична ритмізована проза, дуже близька до української народної пісні» [6]. Емігрувавши до Німеччини (1945–1948 рр.), він продовжує літературну діяльність, стає членом організації Мистецький український рух (МУР).

Щоб зрозуміти і осягнути зміни в житті кожного українського емігранта тих часів, потрібно осмислити та здійснити екскурс у витоки концептуальних засад створення Мистецького українського руху, що був більше чим мистецька спілка, а став інтегративним стрижневим конструктом пошуку своєї автентичності та унікальності.

Мистецький український рух або МУР – організація письменників, які потрапили в табори для переміщених осіб в повоєнній Німеччині, – виник в 1945 р. й проіснував приблизно до кінця 1949 р. МУР належав до нечисленних українських суспільних інституцій, що існували в таборах здебільшого американської окупаційної зони, де перебувало близько 200 тисяч українців. Близько 80 таборів були заселені виключно або переважно українцями, і в них розвинулося широкомасштабне суспільно-громадське, релігійне, політичне та культурно-освітнє життя. Як пише С. Павличко, «...неорганізований і психологічно стресований недавнім воєнним досвідом масі біженців надали структурності, організованості та ієрархії інтелектуали, політичні опоненти комунізму. Вони обернули біженців на читачів, слухачів, глядачів, парафіян, членів партій, організацій, установ» [12, с. 278].

У контексті локального суспільства, МУР був одним із епізодів розвитку української літературної історії, насиченим дискусіями і творчими здобутками української літератури ХХ століття.

Історію МУРу висвітлено в статтях та мемуарах його учасників та організаторів: І. Багряного (голова об'єднання) [1], В. Домонтовича [7], Ю. Косача [8], І. Костецького [9]; літературних рефлексій І. Бурлакової [6], С. Павличко [12], А. Ращенко [13].

Виклад основного матеріалу. Метою створення цього об'єднання стало об'єднання всіх українських письменників за кордоном, які стояли на засадах національної ідеології, проведення творчих дискусій між представниками різних стилів і напрямків у тогочасній українській еміграційній літературі. Проіснував МУР три роки, провів три з'їзди та декілька теоретичних конференцій, зокрема з питань критики й драматургії. За кілька років у таборах вийшли друком «...більше 1200 книжок і памфлетів; майже 250 з них – це публікації оригінальних творів з поезії, прози та драми» [6, с. 285]. Свої видання МУР у табірних видавництвах позначав назвами серій: «Золота брама» або «Мала бібліотека МУРу».

Щоб уявити інтенсивність і художню поліфонічність цієї короткої епохи, слід назвати декілька найбільш програмових для того часу книжок, як «Тигрлови» Івана Багряного, «Доктор Серафікус» і «Без ґрунту» Віктора Домонтовича, «Еней і життя інших» Юрія Косача та чимало інших [12].

Літератори, які потрапили до Німеччини з радянської України, вперше дістали можливість відкрито критикувати комуністичний режим. Вони, щоправда, принесли з собою кліше й стереотипи радянської, неонародницької, за визначенням Віктора Домонтовича, літератури та критики, котрих, як виявилось, не так легко було позбутися. Пошук національного став на порядку дня у відповідь на вимоги інтернаціоналізму, пошук світового звучання – у відповідь на радянську політику колоніальної провінціалізації української літератури [8]. Майже все мало в назві корінь «Україна», зокрема, табірні видавництва називалися: «Українські вісті»

в Штутгарті, «Українське слово» в Регенсбурзі, «Українська трибуна» в Мюнхені. Як згадував І. Боднарчук: «Було колись... у таборах втікачів, недалеко столиці німецької Баварії, Мюнхена. Ще не проминув рік від закінчення другої світової війни, ... а вже зібралися вигнанці з рідної землі шукати засобів збереження того, що найцінніше вивезли і врятували – українських душ українських дітей. І чи не єдиним засобом, щоб об'єднати розселених і загублених по всьому світі, було слово. Ми могли втратити все, але того слова не смів нам ніхто відібрати» [13, с. 30].

Завдання українського мистецтва, як вбачали засновники МУРу: беззастережно, повно та віддано стояти на сторожі інтересів нації, що боролася в усі часи за утвердження себе в правах, які їй належать. МУР об'єднував митців різних стилів та напрямків саме для того, щоб підкреслити, загострити і збагатити їх новими ідеями. І завданням, яке ставила перед собою організація, були: велика свобода в ідеї та у слові, повний творчий вияв особистості [12].

На першому з'їзді МУРу було визначено головний ідеологічний документ організації – ще один варіант модернізованого народництва, значно освіченішого за всі попередні, навколо якого виникла полеміка, що в перспективі привело до розколу МУРу [12, с.289].

У мистецькій організації відразу утворилося два кардинально протилежні погляди на можливі шляхи подальшого розвитку української літератури: перший – вів до відродження мистецьких постулатів народників і художньої техніки реалізму, другий – пролягав під гаслом «неповороту назад» і пропагував цілковите заперечення української літературної традиції та пошуки нових (світових) джерел творчості. Ці дві тенденції, що згрупували навколо себе творчий склад МУРу, отримали назви «органічної» та «європеїстської».

Головні «європеїсти» МУРу – Ю. Косач, І. Костецький та В. Домонтович – брали активну участь не лише в обговореннях наріжних літературних проблем на з'їздах організації, оракулами їхніх ідей ставали МУРівські журнали та художні твори.

Наразі необхідно з'ясувати основні засади «європеїзму» Ю. Косача, І. Костецького та В. Домонтовича. Об'єднуючою ланкою цієї групи названо «джерела, з яких вони черпають стиль своїх творів: образи, жанр, композицію, зовнішній і внутрішній ритм» [8].

І. Костецький із не меншим запалом заперечував попередні світоглядні й художні орієнтири української літератури: «... кожне гасло відомого повороту до передреволюційних традицій я вважав би за шкідливе, а кожне гасло самоомани, що хвало б у собі відтворення зовнішньої опосередкованості ренесансного процесу – просто непотрібним» [9]. Ю. Косач іде ще далі у пошуках закономірностей зв'язків між епохами: «Всі науки, вся ідеологія, уся наша доба в цілому повертає до засад, які протягом століть, починаючи з Ренесансу, заперечував Новий час» [8].

Що ж до концепції бачення «європеїстами» людини в кризову добу, то співзвучними видаються екзистенційні постулати апологетів «європеїзму». У статті «Театр екзистенціалізму» Ю. Косач зазначав, що основним завданням сучасної літератури є «відбиття трагізму людини наших днів, що перебуває під тиском двох крайностей: з одного боку, – жахіття воєн, революцій, післявоєнного погару, а з другого – грандіозний зліт духу, пристрасно спрямованого в гору, до зір» [8]. Екзистенційна несталість сучасної людини, вершиною якої є втрата відчуття сталості, непевність, коли людина почувала себе хворою, загубленою в часі... Таким чином, «хворим» було все суспільство. Отже, трагедійне бачення «загубленої» у світі особистості з песимістичним звучанням, яка не здатна до щастя й до контакту зі своїм часом – основні модули людського існування [12, с. 282].

В суті своїй ті самі ознаки, але, так би мовити, з «антиномічної» сторони вбачали в сучасному мистецтві інші ідеологи європеїзму. Вони були експресивніші у своєму прагненні прищепити ці риси українській літературі: ще один вимір дійсності, понадсвідома дійсність, і зсередини, суб'єктивна, що її він (письменник) бачить як маг, викликавши в своїй уяві в зовсім іншому вигляді, ніж це робить все його довкілля. Ще одним важливим елементом нового мистецького світогляду є зосередження уваги на незвіданих глибинах внутрішнього світу людини в її щоденному житті: «Я хочу читати темну книгу його снів, я хочу блукати закрутинами його мрій, бо, не забувайте, його дня і його ночі ще ніхто не відтворив...» [9]. Для цих найважливіших завдань «нового стилю» були вже вироблені особливі художні прийоми, про які неодноразово писали, а у власній творчості й застосовували літератори: «подання предметів та краєвидів через поступовість сприймання героїв», глибокий підтекст діалогів, «фіксація найвразливішого» в зовнішності героя, звернення до техніки потоку свідомості, намагання вирватись з-під контролю розуму, розірвати раціоналістичні засоби – слово, синтаксис, мову, логіку; віддалитись від реального, відобразити найприхованіші психічні стани, злитись з сутністю речі, предмету, показати річ у русі, віддзеркалити потік свідомості й підсвідомості, автоматизм нашого «я» – явного й таємного» [8].

Усвідомлення своєї кінченості, що зводиться до ряду модусів людського існування: хвилювання, страху, рішучості, совісті, які визначаються через кінченість екзистенції і сутнісно різні за способами співвіднесення з ніщо, руху до нього і одночасно втечі від нього – відтворення вертикальних, зовнішніх і внутрішніх контекстів в коротких за формою та безмежних за змістом оповідань збірки «На перехресних шляхах», що персоналізує емоційну включеність автора в життя і страждання своїх персонажів.

У збірці оповідань І. Боднарчука «На перехресних шляхах» умовна межа, що розділяє і поєднує сюжетні лінії, проходить в багаторівневих підтекстах: відправлення української молоді до Німе-

чини («Ой, на річці»), пошуки матір'ю сина, якого забрали і посадили в тюрму («Страдниця»); пошуки синів та беззахисність, незахищеність і душевне сум'яття матері («На шляху до добровлян»); помста, де за короткими, ритмічними реченнями приховано страшну сутність: життя неможливе, коли спогади закривають розум («Над водоспадом Черемоша»); приїзд до Канади, де пусткою зустрічає невідомість («На березі Саскачевану»); розмова двох самотніх людей, для яких «грудочка землі», «чатиння лісу», що залишилося з України в кишені («Кличе кров»).

В різкій, ніби обірваній манері викладено тему війни і сприйняття її через страждання жінки-матері, мова якої напружена, тужлива, коли нагнітає трагізм сама атмосфера. «Заберіть мене, лишіть мені дітей!», коли матір ціною свого життя хоче врятувати своїх дітей («Ой, на річці»); спогади живуть із людиною до кінця її днів, визначають її теперішнє і майбутнє, а якщо вони мали трагічне забарвлення в дитинстві, то такими й зостануться з людиною, допоки їй відзначено буття тут, на землі («На березі Саскачевану»); фіксація прохідних, миттєвих, зовнішніх і внутрішніх станів, властивих тільки цій людині – «багато дверей, а за кожними дверми чиєсь життя смертю на мене дише» («Над водоспадом Черемоша») [4, с.25].

З оповідання «Заповіт» перед читачем постає немічна жінка, яка прощається з дітьми. Вона чесно прожила своє життя, віддала землі й дітям найбільше багатство – силу і здоров'я. І останнє, що заповідала їм – «ку вишиваній оправі Кобзар Шевченка» [4, с. 59].

Символічний підтекст трагічності відтворено у двох внутрішніх вимірах: як особистісну трагедію (партизани і повстанці) і втрату ідентичності: «Ти за Україну й ми за Україну, якої ти ще іншої України хочеш?» [4, с. 15]. Відсутність навіть штрихового змалювання героїв новел, швидкий плин подій, що передає внутрішнє переживання, напругу та безпомічність сім'ї, яка приїхала в Канаду, де «знайшли поле, що нагадувало нам нашу сіножать, та там і оселились» [4, с.53]. Вистояти, не втратити здоровий глузд йому допомагає внутрішня сила. Застосований автором прийом монологу розкриває суть життя головного героя новели, яка полягає у праці на землі. Він чинить екзистенційний бунт, сварячись із цілим світом, зі своїм здоров'ям: «Викопає я землянку, лишаю її (дружину – Н. К.) з дітьми в землянці, а сам іду навпростець, куди очі несуть, щоб лише на хліб заробити» [там само].

Оповідання «На березі Саскачевану» – один із найкращих творів про еміграцію тих часів. З майстерністю змалювано екзистенційні переживання героя через свою непотрібність у Канаді, апогею трагізм селянина сягає у словах: «Гадали, що як вигнала нас з краю біда, що як виїжджали п'яними, неуками, то розгубимось, забудемо за Рідну матір!» [4, с.55]. У мові персонажа передано страх, відчай перед невідомим і впевненість в тому, що опускати руки не можна. І абсолютно пра-

вомірною є теза про те, що людина живе у страхомі життя та страхомі смерті.

І. Боднарчуку вдалося відобразити трагічне сприйняття світу своїми персонажами завдяки мотиву туги, наскрізному у всіх текстах. Вона відтворюється різними художніми засобами: описом природи, що відповідає емоційному та психологічному стану персонажів, повторами, риторичними питаннями, знаками окликів, антитези, але найприкметнішою рисою є ритм фраз, що й передбачає поезія в прозі.

Наскрізна сакральна символіка: «три хрести», «хрести з льоду», «на трьох вуглах світу», «на трьох углах хати» увиразнює і підсилює внутрішнє буття персонажів, які в той чи інший спосіб переживають свої трагедії.

Та все ж потрібно відзначити, центром тяжіння в структурі образів персонажів як гармонійних універсальних цінностей стали наративні смислові конструкції: «...найбільший талант тим, що віддав життя за батьківщину» [4, с.11], «...воля нам дорога буде, бо вона наша – глибоко наша, просякла кров'ю й потом» [4, с. 14], «перехрестя стежечок, кам'яна гребля, зелений клен і мати на воротах» [4, с. 57], «доки ваші чола хмарнітимуть думою старого краю, – ніхто і в хату не прийме тут» [4, с.18].

Висновки. Отже, можна стверджувати, що центром тяжіння в структурі образів оповідань І. Боднарчука 50-х років став вплив ідей концепції «європеїзму» Мистецького українського руху, світоглядно-філософська модель якого інтенціонально близька І. Боднарчуку. Екзистенційна направленість оповідань виявляється через мотиви страждання від самотності, від розриву із землею та рідними, від несприйняття та небажання смерті, від соціальних та політичних протиріч. Поставивши своїх персонажів у межові ситуації, автор виявив себе як письменник із трагічним світовідчуттям, який уловив звичайні стани людської душі. Митець штрихово, фрагментарно, через символ чи художню деталь розкрив трагічну невлаштованість людського буття на межі трансцендентного – війна, смерть, еміграція – вічні екзистенційні проблеми.

Перелік посилань

1. Багрянний. Тигролови. Огненне коло. – К., 1996 р. – 400 с.
2. Бигар Г. П. Українська педагогічна преса Канади і розвиток шкільництва в діаспорі / Бигар Г. П., Романюк С. З., Руснак І. С. – Чернівці, 2007. – 412 с.
3. Боднарчук І. Знайомі обличчя / Іван Боднарчук ; [вступ. ст. Михайла Погребенника] – Вінніпег ; Торонто, 1961. – 109 с.
4. Боднарчук І. На перехресних шляхах [Текст] : оповідання / І. Боднарчук. – Вінніпег : [б.в.], 1954. – 71 с.
5. Боднарчук І. Над Черемошем [Текст] : драма на три дії з життя УПА / І. Боднарчук. Едмонтон ; Торонто : Слово, 1992. 55 с.

- 6.Бурлакова І. В. «Ми у руці тримаєм тільки зерна...»: новелістика на тлі маніфестацій МУРу: [монографія] / Ірина Бурлакова. – К.: Якубець А. В. [приват. вид.], 2010. – 359 с.
- 7.Домонтович В. Без ґрунту. Повісті / В. Домонтович. – К.: Гелікон, 2000. – 520 с.
- 8.Косач Ю. Театр екзистенціалізму / ЮрійКосач // Арка. – 1947. – № 1. – С. 7–9.
- 9.Костецький І. Тобі належить цілий світ. Вибрані твори / Ігор Костецький ; [упорядкув., ст., прим. М. Р. Стех]. – К. : Критика, 2005. – 528 с.
- 10.Лога Т. Видання української діаспори у фонді державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського / Тетяна Лога // Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. – Вип. 31 / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського; АБУ. – К., 2011. с. 51–62.
- 11.Марунчак М. Історія українців Канади. – Вєнніпєг, 1974. – Т.2. – С. 327–328.
- 12.Павличко С. Теорія літератури / Соломія Павличко; [упоряд. В. Агеєва, Б. Кравченко]. – Вид. 2-е. – К.: Основи, 2009. – 679 с.
- 13.Романюк С. З. Іван Боднарчук. Життя і педагогічна діяльність : монографія / С. З. Романюк, І. С. Руснак ; [наук. ред. Филипчук В. С. ; літер. ред. Лупул О. В.]. – Чернівці : Зелена Буковина, 1999.– 208 с.
- 14.Руснак І. С. Розвиток українського шкільництва в Канаді (кінець ХІХ – ХХ ст.) / І. С. Руснак. – Чернівці, 2000. – 368 с.
- 15.Руснак І. С. Становлення українських позашкільних освітньо-виховних закладів у Канаді // Соціалізація особистості: Збірник наукових праць. – К.: НПУ, 1999. – Випуск 4. – С.81-89.
- 16.Стебельський Б. «Раз добром налите серце в вік не охолоне» / Б. Стебельський // Боднарчук І. Над Черемошем. – 40 с.
- 17.Українські архівні центри за кордоном : історіографічний аспект проблеми / М. Палієнко // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія. – 2001. – Вип. 54. – С. 42–46.
- 18.Чепіль М. М. Підручник як чинник родинного виховання молодших школярів у Західній Україні (1919–1939 рр.) : монографія / Марія Чепіль, Лілія Стахів ; [голов. ред. Ірина Невмержицька ; ред. Іванна Біблій]. – Дрогобич : Дрогоб. держ. пед. ун-т ім. І. Франка, 2010. – 356 с.